

nsCr

Het fenomeen online seksueel geweld

Een literatuuronderzoek naar omvang, aard en aanpak

Publiekssamenvatting

Marleen Gorissen, MSc

Jemmaa el Akehal, BSc

Prof. dr. Frank Weerman

Dr. Steve van de Weijer

Amsterdam, 2020

Het fenomeen online seksueel geweld

Een literatuuronderzoek naar omvang, aard en aanpak

In deze studie is onderzocht wat bekend is over het fenomeen online seksueel geweld. Hierbij waren vier hoofddoelen geformuleerd: 1) begripsafbakening van het fenomeen (welke gedragingen kunnen tot online seksueel geweld worden gerekend en welke niet), 2) inzicht in de prevalenties en trends (hoe vaak komt het voor en hoe heeft het fenomeen zich ontwikkeld), 3) een overzicht van kennis over daders en slachtoffers en de modus operandi (hoe wordt het uitgevoerd); en 4) inventarisatie van bestaande aanpakken en interventies met betrekking tot online seksueel geweld. Om deze doelen te bereiken is een systematische review (overzichtsstudie) uitgevoerd van zowel (inter)nationale wetenschappelijke literatuur als grijze literatuur. Verder zijn verschillende databanken en websites geraadpleegd om inzicht te krijgen in de beschikbare interventies op het gebied van online seksueel geweld. Tot slot zijn interviews gehouden met stakeholders en experts uit verschillende disciplines die in de praktijk te maken hebben met online seksueel geweld.

Begripsafbakening

Bij het *eerste doel*, de begripsafbakening, stond de vraag centraal hoe in de (inter)nationale wetenschappelijke literatuur wordt aangekeken tegen de vraag welke fenomenen onder online seksueel geweld vallen. Daarbij werd ook nagegaan welke gedragingen binnen het Nederlandse justitiële beleid als online seksueel geweld worden gezien en beschreven. Het bleek al snel dat het begrip online seksueel geweld niet eenvoudig is af te bakenen. De term is niet terug te vinden in het Wetboek van Strafrecht, de Aanwijzing Zeden van het Openbaar Ministerie of in Nederlandstalige wetenschappelijke publicaties. In de (inter)nationale literatuur bestaat een gebrek aan consensus over zowel online seksueel geweld als de gedragingen die eronder vallen.

De uiteenlopende duiding van het fenomeen hangt voor een deel samen met verschillende perspectieven van onderzoekers en de binnen hun werkveld relevante vragen. Een bijkomend probleem is dat de offline en de online wereld steeds meer met elkaar verbonden en verweven zijn en dat offline en online activiteiten dus niet altijd gescheiden van elkaar plaatsvinden. Dat roept de vraag op of het noodzakelijk is dat een delict volledig via het internet gepleegd wordt om het als online seksueel geweld te benoemen, of dat het bevatten van een online component voldoende is.

Ondanks het gebrek aan consensus is in de literatuur wel een grote mate van overlap te zien in de gedragingen die onder online seksueel geweld vallen. Het meest beschreven zijn: ongewenste sexting, wraakporno, sextortion en grooming. Een belangrijke kanttekening hierbij is dat deze begrippen in de bestudeerde onderzoeken vaak naast elkaar en soms door elkaar worden gebruikt, aangezien in werkelijkheid gedragingen in elkaar kunnen overlopen of kunnen escaleren. Zo worden de begrippen ongewenste sexting en wraakporno vaak door elkaar heen gebruikt. Daarnaast kan grooming, doordat een minderjarige seksueel getint beeldmateriaal stuurt, uitmonden in sextortion, afpersing van het slachtoffer met datzelfde materiaal. Dit kan vervolgens weer leiden tot offline vormen van seksueel misbruik. Door de dynamiek van online en offline gedragingen is het niet altijd mogelijk een strikt onderscheid te maken tussen verschillende vormen van seksueel geweld.

Prevalentie en trends

Het *tweede doel* van dit onderzoek was het in kaart brengen van de omvang en ontwikkeling van online seksueel geweld, zowel in Nederland als het buitenland. Dit bleek om verschillende redenen gecompliceerd. Zo wordt online seksueel geweld in Nederland op verschillende manieren geregistreerd. Allereerst bestaan er meldpunten zoals Helpwanted.nl waar slachtoffers, maar ook ouders, verzorgers, docenten en hulpverleners online seksueel misbruik kunnen melden. Deze meldingen bieden geen exacte indicatie van de omvang van de problematiek. De aantallen kunnen worden beïnvloed door de meldingsbereidheid van slachtoffers en door de bekendheid van meldpunten bij slachtoffers. Verder neemt Helpwanted.nl geen meldingen in behandeling van slachtoffers van 26 jaar en ouder. Ten tweede registreert de politie delicten die kunnen vallen onder online seksueel geweld, maar ook deze bieden geen volledig en betrouwbaar beeld van de omvang van online seksueel geweld. Niet alle slachtoffers stappen namelijk naar de politie en wanneer ze dat wel doen kunnen meldingen of aangiftes door de politie onder verschillende wetsartikelen of categorieën worden weggeschreven. Kortom, in Nederland bestaat vooralsnog een gebrekkige registratie van de omvang en prevalentie van het probleem.

Tot op heden is in Nederland ook nog beperkt wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de omvang en ontwikkelingen van het probleem. Online vormen van seksueel geweld worden niet uitgevraagd in zowel de dader- als de slachtoffermonitor van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen kinderen. Mogelijk dat de nieuwe tweejaarlijkse prevalentie-monitor van Rutgers, in opdracht van het WODC en het Ministerie van Justitie en Veiligheid, deze leemte op zal vullen.

Ook in de internationale wetenschappelijke literatuur is onderzoek naar de prevalentie van (verschillende vormen van) online seksueel geweld schaars. Dit komt mede door de eerdergenoemde problemen bij het afbakenen van het begrip. De onderzoeken die er zijn laten zich moeilijk met elkaar vergelijken door het gebruik van verschillende definities, referentieperiodes, steekproefopstelling of door de kwaliteit van de onderzoeken. Bovendien zijn bijna alle onderzoeken naar online seksueel geweld gebaseerd op zelfrapportage. Hoewel deze methode voordelen kent ten opzichte van politieregistraties, kunnen de resultaten worden vertekend door geheugenproblemen, sociaal wenselijke antwoorden en schaamte bij slachtoffers, wat kan leiden tot onderrapportage of juist overrapportage.

Daders, slachtoffers en modus operandi

Het *derde doel* van dit onderzoek was het maken van een overzicht van wat bekend is over dader- en slachtofferkenmerken en de modus operandi van daders van online seksueel geweld. Vanwege de eerdergenoemde afbakeningsproblemen is het slechts in beperkte mate mogelijk om betrouwbare uitspraken te doen over wie daders en wie slachtoffers zijn. Ook worden soms tegenstrijdige resultaten gevonden die te maken hebben met verschillen in uitwerking van de begrippen en in de steekproefopstelling van de onderzoeken. Toch kwamen een aantal duidelijke bevindingen naar voren met betrekking tot de vier belangrijkste vormen van online seksueel geweld die zijn onderzocht. Wat betreft ongewenste sexting kwam naar voren dat mensen die vaker aan sexting doen ook vaker dader of slachtoffer van ongewenste sexting zijn. Verder hebben mensen met een lichtverstandelijke beperking, mensen die veel gebruik maken van social media, die met vrienden over seks praten, die verwaarlozing of mishandeling hebben meegemaakt, die impulsief zijn, die een positieve attitude ten aanzien van sexting hebben, homoseksuele mannen, kwetsbare meisjes en mensen met een niet-Westerse etniciteit vaker negatieve ervaringen met sexting. Daderkenmerken overlappen voor een

groot deel met de kenmerken van slachtoffers van ongewenste sexting. Wel kwam uit verschillende onderzoeken kwam naar voren dat mannen vaker daders zijn dan vrouwen. Daders hebben diverse motieven voor sexting, waaronder: het slachtoffer pijn willen doen, het ontladen van spanning, het versterken van vriendschappen, het vergroten van eigen populariteit en leren (praten) over seksualiteit.

De kenmerken van slachtoffers van wraakporno zijn voor een groot deel vergelijkbaar met de slachtofferkenmerken van ongewenste sexting. Slachtoffers van wraakporno zijn vaker vrouw, Afro-Amerikaans, LHBT, lager opgeleid en tussen de 18 en 29 jaar. Over daders van wraakporno is weinig bekend. Verder bleek wraakporno in verschillende vormen te kunnen worden opgedeeld, namelijk onvrijwillige publicatie van vrijwillig gemaakt seksueel getint beeldmateriaal (dit komt het meest voor), onvrijwillige publicatie van onvrijwillig tot stand gekomen seksueel getint beeldmateriaal en gefabriceerd seksueel getint beeldmateriaal, bijvoorbeeld door faceswapping of deepfakes. Ook kan een onderscheid worden gemaakt tussen door wie het beeldmateriaal is verspreid, namelijk degene aan wie het beeldmateriaal is toevertrouwd of iemand anders dan degene aan wie het beeldmateriaal is toevertrouwd.

Over de slachtoffer- en daderkenmerken van sextortion en grooming is beperkt informatie beschikbaar. Uit de (inter)nationale literatuur kwam naar voren dat sextortion genderspecifiek is, waarbij vrouwen vaker slachtoffer zijn van seksuele sextortion en mannen vaker slachtoffer zijn van financiële sextortion. Voor slachtoffers van grooming wordt in de literatuur een onderscheid gemaakt tussen risiconemende slachtoffers en kwetsbare slachtoffers. Toenemend internet- en social mediagebruik, sexting en impulsiviteit worden gezien als risico- verhogende factoren voor slachtofferschap en sluiten daarbij mogelijk aan bij het risiconemende slachtofferprofiel. Verwaarlozing, mishandeling en het hebben van een licht verstandelijke beperking sluiten daarnaast aan bij het kwetsbare slachtofferprofiel.

Verder kwam uit het onderzoek naar voren dat de modus operandi van sextortion en grooming en de daarbij behorende verleidingstechnieken vergelijkbaar zijn. Vaak is sprake van verschillende fasen waarbij allereerst een vriendschap wordt gevormd, gevolgd door relatievorming, een risicobeoordeling en tot slot een seksuele fase. Na het uitwisselen van seksueel getint beeldmateriaal kan een dader overgaan tot afpersing voor meer materiaal, seksuele gunsten of geld. In dit geval is sprake van sextortion. Een dader kan ook proberen een offline afspraak te maken. In dit geval kan gesproken worden van grooming. Niet iedere sextortion en niet ieder groomingproces verloopt echter hetzelfde. Een element wat bij beide vormen van online seksueel geweld voor lijkt te komen is dat daders online communicatie van openbare chats of fora naar privégesprekken proberen te leiden en dat daders een vorm van verificatie van de identiteit van het slachtoffer proberen te vinden (Europol, 2017; NPO Radio 1, 2019; Webster et al., 2012). Mogelijk dat deze elementen aangrijpingspunten kunnen bieden voor interventies ter preventie van sextortion of grooming.

Aanpak en interventies

Het *vierde doel* van dit onderzoek was het inventariseren van huidige en mogelijke aanpakken van online seksueel geweld. Daartoe werd onderzocht welke partijen betrokken zijn bij de aanpak, welk palet aan interventies beschikbaar is op het gebied van online seksueel geweld en welke interventies effectief zijn. Tot slot werd aandacht besteed aan de mogelijkheden die slachtoffers van online seksueel geweld hebben bij het offline halen van beeldmateriaal.

Bij de aanpak van online seksueel geweld zijn veel verschillende partijen betrokken. Dit zijn zowel hulpverleningsinstanties, ngo's, kenniscentra, websites als partijen in de rechtshandhaving. De verschillende partijen houden zich bezig met de opsporing en vervolging van online seksueel geweld, bieden interventies voor zowel daders als slachtoffers van online seksueel geweld, geven voorlichting en bieden lesmateriaal aan ter preventie van online seksueel geweld. Het is duidelijk geworden dat er een grote mate van versnippering bestaat in zowel de aanpak als de boodschap van de verschillende betrokken partijen. Dit belemmert de effectiviteit en samenhang van de aanpak van online seksueel geweld.

Voor de aanpak van online seksueel geweld bestaan inmiddels verschillende soorten interventies. Deze variëren van (ambulante) interventies voor grensoverschrijdende jongeren en weerbaarheidstrainingen voor kwetsbare jongeren tot bewustwordingscampagnes gericht op het algemene publiek en lesprogramma's voor seksuele vorming. In het rapport is een onderscheid gemaakt tussen 1) interventies die gerelateerd zijn aan het vergroten van de seksuele (en relationele) weerbaarheid en het bevorderen van de gezonde seksuele ontwikkeling van de deelnemers, 2) interventies over mediawijsheid, 3) interventies gericht op preventie van recidive van seksuele grensoverschrijdingen, 4) interventies voor slachtoffers van seksuele grensoverschrijdingen of die het risico lopen slachtoffer te worden en 5) interventies met expliciete aandacht voor online seksueel geweld.

Een opvallend resultaat van het onderzoek is dat de doelgroep bij nagenoeg alle interventies bestaat uit jongeren. Ook bij interventies gericht op het voorkomen van recidive van dader- of slachtofferschap gaat de aandacht vooral uit naar kinderen en jongeren. Volwassen slachtoffers hebben eigenlijk alleen de mogelijkheid gebruik te maken van ondersteuning via Slachtofferhulp Nederland of aan te kloppen bij de reguliere geestelijke gezondheidszorg. Ook voor volwassen daders van online seksueel geweld zijn in de geraadpleegde databanken geen interventies gevonden.

Naast het ontbreken van interventies voor volwassen daders en slachtoffers wordt in de huidige aanpakken ook beperkt aandacht besteed aan de rol van ouders en andere volwassenen bij de preventie van online seksueel geweld. Ouders zouden echter een sleutelrol kunnen vervullen in de aanpak van online seksueel geweld, omdat uit onderzoek blijkt dat een gebrek aan ouderlijke controle over online communicatiemedia de toegang voor daders tot minderjarige kan vergemakkelijken. In een paar interventies is wel een nadrukkelijke rol van ouders in zowel seksuele opvoeding als het begeleiden van kinderen bij het aangaan en onderhouden van online contacten.

Van 56 bestudeerde interventies en campagnes besteden er 34 aandacht aan online seksueel geweld, veilig internetten of mediawijsheid. Van deze 34 interventies is van 22 (maar liefst 65%) onbekend of de interventie effectief is. Eén interventie is volgens het Erkenningstraject Interventies goed beschreven en 10 (29%) zijn goed onderbouwd. Enkel de interventie 'Lang leve de L (iefde (Onderbouw))' heeft het predicaat "Goede aanwijzingen voor effectiviteit". Deze interventie besteedt aandacht aan veilig internetten, maar het is onduidelijk of dit ook online seksueel geweld omvat. Kortom, op dit moment ontbreekt dus een interventie waarvan aantoonbaar is dat online seksueel geweld effectief wordt tegengegaan, voorkomen of aangepakt. Dit wil niet per definitie zeggen dat de bestaande interventies niet effectief zijn, wel dat die effectiviteit niet zeker is. Om deze reden gaven een aantal experts en stakeholders in de interviews aan niet per se behoefte te hebben aan nieuwe interventies, maar wel aan een sterkere onderbouwing en eventuele uitbreiding van bestaande interventies.

Veruit de meeste interventies en campagnes waarbij aandacht is voor online seksueel geweld zijn gericht op het fenomeen sexting. Sexting wordt in de wetenschap en in de media veelal geschetst als risicovolle onderneming. Dit is ook terug te zien in de campagnes over sexting waarbij mensen worden afgeraden aan sexting te doen. Het vrijwillig en met wederzijdse instemming delen van seksueel getinte berichten is echter een normaal onderdeel van de seksuele ontwikkeling van jongeren, waarbij sexting een vorm van seksuele *agency*, zelfexpressie en exploratie kan zijn. Een ander knelpunt in campagnes en interventies met betrekking tot sexting is dat ze vaak gericht zijn op het waarschuwen van (potentiële) slachtoffers, in plaats van gericht op (potentiële) daders. Het slachtoffer wordt daarbij aangesproken op het maken en delen van seksueel getint beeldmateriaal in plaats van de verspreiders op het ongewenst doorsturen van het materiaal. Dit werkt mogelijk victim blaming in de hand. Een uitzondering is de campagne 'Generatie Ja... en?', onderdeel van Act4respect, waarbij duidelijk wordt gesteld dat niet het maken van seksueel getint beeldmateriaal fout is, maar juist het doorsturen ervan.

De laatste interventie voor slachtoffers van online seksueel geweld die werd bestudeerd was het offline halen van seksueel getint beeldmateriaal. De belangrijkste bron van hulp bij het offline halen van ongewenst beeldmateriaal is de website Helpwanted.nl. Onder andere door verwijderingsverzoeken (notice to takedown) en eventueel strafrechtelijk optreden kunnen websites verzocht worden beeldmateriaal offline te halen. Uit onderzoek kwam naar voren dat slachtoffers van onder andere ongewenste sexting grote behoefte hebben aan het tijdig offline halen van het beeldmateriaal. Toch kunnen slachtoffers in de praktijk tegen verschillende obstakels aanlopen, met name wanneer de website of de host waar het ongewenste seksueel getinte beeldmateriaal op te vinden is niet op Nederlands grondgebied staat en het betreffende land geen goede internationale rechtshulprelatie met Nederland heeft. Bij het offline halen is snelheid geboden, aangezien de verspreiding van materiaal na online plaatsing vlug kan gaan. Een van de mogelijkheden voor slachtoffers om beeldmateriaal te verwijderen is het doen van een verwijderingsverzoek. Over het verloop van verwijderingsverzoeken gericht op het offline halen van seksueel getint beeldmateriaal is geen informatie beschikbaar. Ook vindt het verwijderen van materiaal op dit moment voornamelijk plaats op initiatief van het slachtoffer.

Selectie van de aanbevelingen

1. **Begripsafbakening.** De grenzen tussen de verschillende gedragingen die kunnen vallen onder online seksueel geweld zijn onduidelijk. Het is noodzakelijk dat in onderzoek, juridisch beleid, wetshandhaving en in de media, overeenkomst wordt gevonden in de begripsbepaling en -afbakening.
2. **Samenvoegen begrippen.** De begrippen ongewenste sexting en wraakporno kennen aanzienlijke overlap en zijn soms onderwerp van verwarring en kritiek. Deze twee vormen van online seksueel geweld zouden kunnen worden samengevoegd.
3. **Registratie.** Online seksueel geweld kent registratieproblemen. Aanbevolen wordt om gestandaardiseerde en gevalideerde vragenlijsten te ontwikkelen en om in registraties bij o.a. meldpunt Helpwanted.nl, politie en Openbaar Ministerie te komen tot een eenduidige indeling van de verschillende vormen van online seksueel geweld.
4. **Systematisch onderzoek.** Een belangrijke aanbeveling is om meer systematisch onderzoek te doen onder grotere groepen daders en slachtoffers om in de toekomst beter zicht te krijgen op wie daders en wie slachtoffers zijn van de verschillende vormen van online seksueel geweld.
5. **Multidisciplinaire samenwerking.** Multidisciplinaire samenwerking met vertegenwoordigers van de verschillende betrokken partijen en sectoren bij het ontwerpen van beleid is gewenst om te komen tot een integrale aanpak van online seksueel geweld waarbij preventie, educatie, criminalisering en interventie gecombineerd worden.
6. **Effectevaluaties.** Ondanks het brede scala aan interventies is geen enkele interventie bewezen effectief. Effectevaluaties van bestaande interventies zijn nodig om te onderzoeken in hoeverre het beoogde effect van de interventie wordt bereikt en geen ongewenste bijeffecten optreden.

Het NSCR is
onderdeel van de
institutenorganisatie
van de Nederlandse
Organisatie voor
Wetenschappelijk
Onderzoek (NWO)

Bezoekadres:

De Boelelaan 1077
1081 HV Amsterdam

Postadres:

Postbus 71304
1008 BH Amsterdam

T 020 598 5239

E nscr@nscr.nl

W www.nscr.nl

nscr

Nederlands Studiecentrum
Criminaliteit en Rechtshandhaving